१

गाथिनो विश्वामित्रः। अग्निः। त्रिष्टुप्

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै।

देवाँ अच्छा दीद्यद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व॥ ३.००१.०१

सोमस्य- रसस्य। सोमो लता लताजो रसश्च। आध्यात्मिके तु सोमोऽध्यात्मरसः। जीवने यो धार्मिकरसोऽनुभूयते सोपि सोमः। वह्निम्- वोढारम्। अग्ने- पावक। अग्निः पावक आधिभौतिके। आध्यात्मिके तु सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्पः। विदथे- आत्मलाभात्मक उपासने। यैर्विदन्त्यात्मानमिति विदथाः। यजध्यै- यष्टुं पूजितुं दातुं सङ्गतिं कारयितुम्। यम्। मा- माम्। चकर्थ- अकरोः। तं माम्। तवसम्- बलिनम्। वक्षि- कामयस्व। देवान्- द्योतनशक्तीः। अच्छ- अभिलक्ष्य। दीद्यत्- चित्तमुद्दीपयन्। अद्रिम्- ग्रावाणं जडशरीरप्रतीकम्। युञ्जे- योगयुक्तं करोमि। अग्ने- हे सर्वभूतहितक्रतो। शमाये- स्तौमि मनः प्रशमनं करोमि वा। तन्वम्- मच्छरीरं विस्तृतभावनं वा। जुषस्व- सेवस्व ॥१॥

प्राञ्चं यज्ञं चकृम वर्धतां गीः समिद्भिरग्निं नमसा दुवस्यन्।

दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीषुः॥ ३.००१.०२

यज्ञम्- अस्मदुपासनं दानं सङ्गतिकरणम्। प्राञ्चम्- प्रकर्षेण गच्छन्तम्। चकृम- कृतवन्तः। गीः- मन्त्रः। वर्धताम्। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। नमसा- वन्दनेन। समिद्भिः- उद्दीपनभावनैः। दुवस्यन्- परिचरेयुः। कवीनाम्- क्रान्तदर्शिनाम्। विदथा- ज्ञानानि। दिवः- द्युलोकात्। शशासुः- देवा अनुशासनं कुर्वन्ति। गृत्साय- ज्ञानाय। तवसे- बलाय। चित्- अपि। गातुम्- स्तोतुम्। ईषुः- उपासका इच्छन्ति ॥२॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः।

अविन्दन्नु दर्शतमप्स्व१न्तर्देवासो अग्निमपसि स्वसॄणाम्॥ ३.००१.०३

Dr. Rangaji

WEBOLIM

मेधिरः- मेधावी। जनुषा- जन्मना। पूतदक्षः- पवित्रसामर्थ्यवान्। दिवः- द्युलोकस्य। पृथिव्याः- भूमेश्च। सुबन्धुः- शोभनबन्धुः। मयः- आनन्दम्। दधे- धृतवान्। स्वसृणाम्- नदीनाम्। अप्सु अन्तः- उदकेषु। मूलशक्तिधारास्वित्याध्यात्मिके। अपसि- शोभनकर्मणि प्रवृत्ते। देवासः- द्योतनशीलाः। नु- क्षिप्रम्। दर्शतम्- दर्शनीयम्। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। अविन्दन्- लेभिरे ॥३॥

अवर्धयन्सुभगं सप्त यह्वीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा।

शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन्॥ ३.००१.०४

सप्त यह्वीः- सप्त मातर आपो मूलशक्तिधारा सप्तभूमिकासम्बन्धिन्यः। सप्तार्धगर्भा भुवनस्य रेत इति श्रुतेः सप्त सिन्धवः सप्तलोकमूलशक्तिधारा इति ज्ञायन्ते। विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्निति श्रुतेश्च। श्वेतम्- शुभ्रम्। जज्ञानम्- जातम्। महित्त्वा- स्वमाहात्म्येन। अरुषम्- रोचमानम्। सुभगम्- सौभाग्यसम्पन्नम्। अवर्धयन्। अश्वाः- प्राणाः। शिशुं न जातम्- शिशुमिवोद्भूतम्। अभ्यारुः- अभिगच्छन्ति। देवासः- द्योतनशक्तयः। अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम्। जनिमन्- स्वमूलासु मूलशक्तिधारास्वप्सु। वपुष्यन्- उद्दीपितवत्यः ॥४॥

शुक्रेभिरङ्गै रज आततन्वान्क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः॥ ३.००१.०५

शुक्रेभिः- शुभ्रैः। अङ्गैः। रजः- उदकम्। आततन्वान्- विस्तारयन्। पवित्रैः- शुद्धैः। कविभिः- क्रान्तदर्शिभिः। लक्षणया सूक्ष्मदर्शनैः। क्रतुम्- प्रज्ञाम्। पुनानः- शोधयन्। शोचिः- शोधनम्। वसानः- आच्छादयन्। अपाम्- जीवोदकानाम्। बृहतीः- महतीः। अनूनाः- सम्पूर्णाः। श्रियः- शोभाः। आयुः परि- जीवनं परितः। मिमीते- करोति ॥५॥

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यह्वीरवसाना अनग्नाः।

सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः॥ ३.००१.०६

Dr. Rangaji

WEBOLIM

अनदतीः- अभक्षयन्तीः। अदब्धाः- अहिंसिताः। दिवो यह्वीः- दिव्याः। अवसानाः- आच्छादयन्तीः। अनग्नाः- आवृताः। अपो मूलशक्तिधाराः। सीम्- सर्वतः। वव्राज। सना- सनातन्यः। अत्र। युवतयः- तरुण्यः। सयोनीः- सोदर्यः। सप्त वाणीः- सप्त वाग्भूता आपो मूलशक्तिधाराः भूर्भुवरादिसम्बन्धिन्यः। एकम्। गर्भम्। दधिरे- धृतवत्यः ॥६॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनाम्।
अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची॥ ३.००१.०७

अस्य- एतस्याग्ने रश्मयः। स्तीर्णाः- प्रसृताः। विश्वरूपाः- नानारूपाः। घृतस्य- जीवोदकस्य। योनौ- सद्मनि। संहतः- सङ्गताः। मधूनाम्- रसानाम्। स्रवथे- स्रवणे। अस्थुः- अध्यतिष्ठन्। अत्र। धेनवः- चिद्रश्मयः। पिन्वमानाः- प्रीणयित्र्योऽभवन्। दस्मस्य- दर्शनीयस्याग्नेः। समीची- समीचीने। मातरा- द्यावापृथिव्यौ। मही- महत्यौ भवतः ॥७॥

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्दधानः शुक्रा रभसा वपूंषि।
श्चोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन॥ ३.००१.०८

सहसः सूनो- हे शक्तिपुत्र। बभ्राणः- धार्यमाणस्त्वम्। शुक्रा- शुभ्राणि। रभसा- रंहणशीलानि। वपूंषि- रूपाणि। दधानः- धारयन्। व्यद्यौत्- विद्योतसे। यत्र। वृषा- वर्षकः सर्वभूतहितक्रतुरग्निः। काव्येन- सूक्ष्मदर्शनेन। वावृधे- वर्धते। तत्र। घृतस्य मधुनो धाराः- दीप्तरसधाराः। श्चोतन्ति- स्रवन्ति ॥८॥

पितुश्चिदूधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा असृजद्वि धेनाः।
गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यह्वीभिर्न गुहा बभूव॥ ३.००१.०९

पितुः- पालकस्य ब्रह्मणः। ऊधः- ऊधस्थानीयं जीवोदकम्। जनुषा- स्वजन्मना। चित्- एव। विवेद- विजानाति। अस्य- एतस्य ऊधसःसम्बन्धिनीः। धाराः। धेनाः- अन्तर्वाङ्मयीः। वि-

Dr. Ranganji

WEBOLIM

विशेषेण। असृजत्- ससर्ज। शिवेभिः- मङ्गलैः। सखिभिः- मित्रैः स्वशक्तिभिरिति भावः। दिवो यह्वीभिः- दिव्यैः। गुहा- हृदयगुहायाम्। चरन्तम्। गुहा- कोपि स्वहृदयगुहायाम्। न बभूव- नाभिभवति ॥९॥

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वीरेको अधयत्पीप्यानाः।
वृष्णे सपत्नी शुचये सबन्धू उभे अस्मै मनुष्ये३ नि पाहि॥ ३.००१.१०

जनितुः- स्रष्टुः। पितुश्च- पालकाद्ब्रह्मणः। गर्भम्। बभ्रे- बिभ्रति। एकः- अनितरः सन्। पूर्वीः पीप्यानाः- सनातनीः प्यायमानाः। अधयत्- अनुभवति। शुचये- शुद्धाय। अस्मै- अग्नये। उभे। मनुष्ये- मनुष्यहिते। वृष्णे- वर्षयित्र्यौ। सपत्नी- पालयित्र्यौ। सबन्धू- बन्धू भवतः। नि पाहि- ते द्यावापृथिव्यौ नितरां रक्ष ॥१०॥

उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः।
ऋतस्य योनावशयद्दमूना जामीनामग्निरपसि स्वसॄणाम्॥ ३.००१.११

महान्- महात्मा। उरौ- विस्तारे। अनिबाधे- अबाधिते व्योम्नि। ववर्ध। पावकम्। पूर्वीः- सनातन्यः। यशसः- कीर्तिमत्यः। आपः- मूलशक्तिधाराः। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। सम्- सम्यक्। हि- खलु। अवर्धयन्। जामीनाम्- बन्धूनाम्। स्वसॄणाम्- अपां मूलशक्तिधाराणाम्। अपसि- शोभनकर्मणि। ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः। योनौ- सदने। दमूनाः- दान्तमनाः। अग्निः। अशयत्- शेते ॥११॥

अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भात्रृजीकः।
उदुस्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यह्वो अग्निः॥ ३.००१.१२

अक्रो न बभ्रिः- भरणकुशलः परैरनाधृष्योऽश्व इव। महीनाम्- महतीनां शक्तीनाम्। समिथे- सङ्गमने। दिदृक्षेयः- दर्शनीयः। सूनवे- रसनिष्पादकाय। भात्रृजीकः- स्वदीप्त्या प्रकाशमानः।

Dr. Rangaji
WEBOLIM

नृतमः- अतिशयेन नेता। यह्वः- महान्। अग्निः। अपाम्- जीवोदकानाम्। गर्भः। यः। जनिता- स्रष्टा। सः। उस्रियाः- अपो मूलशक्तिधाराः। उत् जजान- उत्ससर्ज ॥१२॥

अपां गर्भं दर्शतमोषधीनां वना जजान सुभगा विरूपम्।
देवासश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं तवसं दुवस्यन्॥ ३.००१.१३

अपाम्- उदकानां मूलशक्तिधाराणाम्। ओषधीनाम्- वीरुधां भौमभोगानाम्। गर्भम्। दर्शतम्- दर्शनीयम्। विरूपम्- नानारूपम्। सुभगा- सौभाग्यवती। वना- अरण्यानी। जजान- ससर्ज। देवासः- देवताः। चित्- अपि। मनसा- सद्भावनया। सं जग्मुः- सङ्गच्छन्ति। हि- खलु। पनिष्ठम्- स्तुत्यम्। जातम्। तवसम्- बलिनम्। दुवस्यन्- पर्यचरन् ॥१३॥

बृहन्त इद्भानवो भात्रृजीकमग्निं सचन्त विद्युतो न शुक्राः।
गुहेव वृद्धं सदसि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः॥ ३.००१.१४

बृहन्तः- महान्तः। इत्- एव। भानवः- रश्मयः। भात्रृजीकम्- प्रकाशमानम्। अग्निम्। शुक्राः- शुभ्राः। विद्युतो न- तडित इव। सचन्त- परिचरन्ति। गुहेव- रहस्यस्थाने इव। वृद्धम्। स्वे अन्तः सदसि- हृदि। अपारे- अगाधे। ऊर्वे- विस्तृते व्योम्नि। अमृतम्- अध्यात्मरसम्। दुहानाः सन्ति ॥१४॥

ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः।
देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः॥ ३.००१.१५

यजमानः- पूजको दाता सङ्गतिकारकः सन्। हविर्भिः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यैः। ईळे- स्तौमि। सखित्वम्- मैत्रीम्। सुमतिम्- शोभनमतिम्। निकामः- कामयमानः सन्। ईळे- स्तौमि। जरित्रे- रसनिष्पादकाय। देवैः- देवताभिः। अवः- रक्षाम्। सम्- सम्यक्। मिमीहि- कुरु। नः- अस्मान्। च। दम्येभिः- नियन्तव्यैः। अनीकैः- स्वतेजोभिः। रक्ष- पालय ॥१५॥

Dr. Rangani
WEBOLIM

उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः।

सुरेतसा श्रवसा तुञ्जमाना अभि ष्याम पृतनायूँरदेवान्॥ ३.००१.१६

सुप्रणीते- शोभननीतिसम्पन्न। अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो। तव। उपक्षेतारः- उपगन्तारः। विश्वानि- सर्वाणि। धन्या- सौभाग्यानि। दधानाः- धारयन्तः। सुरेतसा- शोभनवीर्येण। श्रवसा- श्रुत्या। तुञ्जमानाः- याचमानाः सन्तः। पृतनायून्- उपद्रवकारिणः। अदेवान्- अन्धकारमयान्। अभि ष्याम- अभिभवेम ॥१६॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान्।

प्रति मर्ताँ अवासयो दमूना अनु देवान्रथिरो यासि साधन्॥ ३.००१.१७

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो पावक। देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम्। केतुः- प्रज्ञापकः। आ- आभिमुख्येन। अभवः। मन्द्रः- आनन्दकरः। विश्वानि- सर्वाणि। काव्यानि- सूक्ष्मदर्शनानि। विद्वान्- जानाति। मर्तान्- मनुष्यान्। प्रति अवासयः- प्रतिवासयसि। दमूनाः- दमशीलः। रथिरः- रंहणशीलः सन्। देवाननु। साधन्- हितं साधयन्। यासि- गच्छसि ॥१७॥

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदथानि साधन्।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान्॥ ३.००१.१८

विश्वानि- सर्वेषाम्। काव्यानि- सूक्ष्मदर्शनानाम्। विद्वान्- वेत्ता। मर्त्यानां अमृतः- लोके लोकोत्तरः। राजा- दीप्तः। दुरोणे- अस्मद्गृहे। विदथानि- ज्ञानानि। साधन्- साधयन्। नि ससाद- निषीदति। घृतप्रतीकः- ज्योतिष्मान्। उर्विया- विस्तृतः। अग्निः। व्यद्यौत्-भ्राजते ॥१८॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिः सरण्यन्।

अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः॥ ३.००१.१९

Dr. Ranganji

WEBOLIM

शिवेभिः- मङ्गळैः। सख्येभिः- सख्यैः। नः- अस्मान्। आ गहि- आगच्छ। महान्- महात्मा सन्। महीभिः- महतीभिः। ऊतिभिः- रक्षाभिः। सरण्यन्- सरन् आगच्छ। अस्मे- एतस्मै। बहुलम्- प्रभूतम्। संतरुत्रम्- संतारकम्। रयिम्- दानयोग्यधनम्। कृधि- कुरु। नः- अस्मभ्यम्। यशसम्- कीर्तियुक्तम्। सुवाचम्- मन्त्रमयम्। भागम्- सौभाग्यम्। कुरु ॥१९॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्व्याय नूतनानि वोचम्।
महान्ति वृष्णे सवना कृतेमा जन्मञ्जन्मन्निहितो जातवेदाः॥ ३.००१.२०

अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो। एता- इमानि। ते- तव। सनानि- प्राचीनानि। जनिमा- जन्मानि। नूतनानि- नवीनानि जन्मानि। च। पूर्व्याय- पुराणायाग्नये। प्र वोचम्- प्रकर्षेणावदम्। वृष्णे- वर्षकायाग्नये। इमा- एतानि। महान्ति। सवना- सम्भजनानि। कृता- कृतानि। जन्मन् जन्मन्- प्रतिजीवे। जातवेदः- जातज्ञानोग्निः। निहितः ॥२०॥

जन्मञ्जन्मन्निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम॥ ३.००१.२१

जन्मंजन्मन्- जीवे जीवे। जातवेदः- जातप्रज्ञोग्निः क्रतुरूपः। निहितः- हृदि स्थितः। अजस्रः- अनवरतम्। विश्वामित्रेभिः- सर्वभूतसुहृद्भिरुपासकैः। इध्यते- उद्दीप्यते। यज्ञियस्य- पूज्यस्य। तस्य। वयम्। सुमतौ- शोभनमतौ। सौमनसे- शोभनसङ्कल्पे। भद्रे- कल्याणे। स्याम- भवेम ॥२१॥

इमं यज्ञं सहसावन्त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः।
प्र यंसि होतर्बृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व॥ ३.००१.२२

सहसावन्- शक्तिमन्। सुक्रतो- शोभनसङ्कल्पभूत। इमम्- एतम्। यज्ञम्। त्वम्। रराणः- अस्मासु रममाणः। देवत्रा- देवेषु। नः- अस्मदर्थम्। धेहि- निधेहि। अग्ने। होतः- देवाह्वातः। बृहतीः-

Dr. Ranganji

WEBOLIM

महतीः। इषः- सदिच्छाः। नः- अस्मभ्यम्। प्र- प्रकर्षेण। यंसि- यच्छसि। अग्ने। महि- महतीम्। द्रविणम्- सम्पदम्। आ यजस्व- अस्मद्दत्तां देवेभ्यो वा देवदत्तमस्मभ्यं वा देहि ॥२२॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे॥ ३.००१.२३

अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो। पुरुदंसम्- बहुदर्शनयुक्ताम्। गोः- चिद्रश्मेः। सनिम्- प्रदात्रीम्। शश्वत्तमम्- नित्याम्। इळाम्- वाचम्। हवमानाय- देवाह्वात्रे। साध- साधय। नः- अस्माकम्। सूनुस्तनयः- सन्ततिः। अग्ने। विजावा- विशेषेण जाता। स्यात्- भूयात्। अस्मे- अस्मासु। सा। ते- तव। सुमतिः- हितकारिणी मतिः। भूतु- भवतु ॥२३॥

Dr. Rangaji

WEBOLIM